https://doi.org/10.54318/eip.2025.av.390

POSLOVNA SIGURNOST U VANJSKOTRGOVINSKOM POSLOVANJU

Ante Vuletić[1], ORCID 0000-0002-1431-6984, avuletic2@net.efzg.hr
Marija Jurčević[1], mjurcevi3@net.efzg.hr
Anica Marinčić[2], anica.dm90@gmail.com

Sažetak. *Međunarodno poslovanje obuhvaća sve komercijalne aktivnosti koje se odvijaju radi promicanja prijenosa roba, usluga, resursa, ljudi, ideja i tehnologija preko državnih granica. Ono se odvija u mnogo različitih oblika, a odnosi se na kretanje robe iz jedne zemlje u drugu (izvoz, uvoz, trgovina), ugovorne sporazume koji omogućuju stranim tvrtkama korištenje proizvoda, usluga i procesa iz drugih zemalja (licenciranje, franšizing), formiranje i poslovanje prodajnih, proizvodnih, istraživačkih i razvojnih te distribucijskih objekata na inozemnim tržištima. Međunarodna trgovina je razmjena kapitala, dobara i usluga preko međunarodnih granica ili teritorija. Sve zemlje trebaju robu i usluge kako bi zadovoljile svoje ljude. Proizvodnja roba i usluga zahtijeva resurse. Svaka zemlja ima ograničena sredstva; stoga država sama ne može proizvesti sva dobra i usluge koje joj trebaju. Potrebnu robu koja se ne može proizvesti ili je količina nedovoljna prema potrebi, potrebno je osigurati ju iz drugih zemalja. U fokusu ovog rada je definiranje i objašnjavanje različitih rizika u vanjskotrgovinskim odnosima radi postizanja poslovne sigurnosti, a s ciljem ukazivanja na političke, ekonomske i kulturološke rizike koji mogu ugroziti poslovanje.*

Ključne riječi: međunarodno poslovanje, međunarodna trgovina, sigurnosni rizici u međunarodnoj trgovini, poslovna sigurnost.

BUSINESS SECURITY IN THE INTERNATIONAL TRADE

Abstract. *International business encompasses all commercial activities that take place to promote the transfer of goods, services, resources, people, ideas and technologies across national borders. It occurs in many different forms, including the movement of goods from one country to another (export, import, trade), contractual agreements that allow foreign companies to use products, services, and processes from other countries (licensing, franchising), and the establishment and operation of sales, production, research and development, and distribution facilities in foreign markets. International trade is the exchange of capital, goods, and services across international borders or territories. All countries need goods and services to meet the needs of their people. The production of goods and services requires resources. Each country has limited re-*

[1] Sveučilište u Zagrebu, Ekonomski fakultet, Trg J. F. Kennedyja 6, 10000 Zagreb, Hrvatska
[2] HŽ Infrastruktura d.o.o., Mihanovićeva ulica 12, 10000 Zagreb, Hrvatska

sources; therefore, a single country cannot produce all the goods and services it needs. Goods that cannot be produced or are insufficient in quantity to meet demand need to be sourced from other countries. This paper focuses on defining and explaining various risks in international trade relations to achieve business security, with the aim of highlighting political, economic, and cultural risks that can threaten business operations.

Key words: international business, international trade, safety risks in foreign trade, business security.

JEL klasifikacija (classification): L29, P45, F50

1. Uvod

Međunarodno poslovanje nosi sa sobom inherentan stupanj rizika, uključujući raznolike rizike informacijske sigurnosti specifične za svaku zemlju u kojoj organizacija posluje. Umjesto da se suočava isključivo s rizicima informacijske sigurnosti matične zemlje, multinacionalne organizacije izlažu svoje poslovanje dodatnim sigurnosnim prijetnjama svojstvenim različitim jurisdikcijama. Ovo dodatno komplicira činjenica da svaka zemlja ima jedinstvene sigurnosne rizike, lokalne zakone i propise koji mogu značajno utjecati na poslovanje.[3] Značajno je napomenuti da su 2020. godine po prvi puta cyber incidenti (npr. kibernetički kriminal, IT prekidi, povrede podataka) zauzeli prvo mjesto na listi najvećih sigurnosnih rizika.[4] Rizik je neizbježan dio poslovanja u međunarodnom kontekstu. Nacionalne vlade koriste raznovrsne alate kako bi osigurale gospodarski rast i konkurentnost svojih gospodarstava, uz istovremeno osiguravanje nacionalne sigurnosti. U suvremenoj ekonomskoj stvarnosti, trgovinske restriktivne mjere primjenjuju i razvijene zemlje i zemlje u razvoju.[5]

Razvoj tehnologije, poboljšanje transportnih i komunikacijskih metoda, te suvremeni gospodarski uvjeti omogućuju mnogim poduzećima da posluju s različitih lokacija, unutar i izvan svojih granica. Svako poduzeće koje obavlja razmjenu dobara, usluga ili međunarodne transakcije izvan svoje zemlje, sudionik je na međunarodnom tržištu.[6] Međunarodno poslovanje obuhvaća unaprijed planirane transakcije koje se provode preko državnih granica kako bi se zadovoljile potrebe pojedinaca, tvrtki i drugih poslovnih subjekata, povezujući sve zemlje, institucije i pojedince. Poduzeća moraju identificirati ciljeve za plasiranje na međunarodno tržište, uključujući odabir ciljanih zemalja, procjenu

[3] Jain and Grosse (2009).
[4] Lallie et al. (2021).
[5] Lazibat et al. (2020).
[6] Stroie and Rusu (2011).

prodajnih mogućnosti te predviđanje dobiti od prodaje svojih proizvoda i usluga na tim tržištima.[7]

Sukladno ranije navedenom, predmet ovog rada je definiranje i objašnjavanje različitih rizika u vanjskotrgovinskim odnosima s ciljem postizanja poslovne sigurnosti. Cilj rada je, temeljem iscrpnog pregleda literature i primjenom metode slučaja, ukazati na postojanje raznovrsnih tipova rizika, od političkih i ekonomskih do kulturoloških, koji mogu ugroziti sigurnost poslovanja.

Rad je strukturiran kako slijedi. Nakon uvoda u problem istraživanja dan je pregled teorijskih i istraživačkih radova relevantnih za proučavanu temu. Slijedi analiza poslovne sigurnosti i rizika u vanjskotrgovinskom poslovanju, dok su u fokusu četvrtog poglavlja politički, kulturološki i rizici kibernetičke sigurnosti. Studija slučajeva narušene poslovne sigurnosti u vanjskotrgovinskom poslovanju predmet je analize petog poglavlja. Šesto poglavlje rada navodi društvene i ekonomske implikacije rezultata istraživanja. Zaključna razmatranja sumirana su u šestom poglavlju.

2. Pregled literature

2.1. Ekonomska sigurnost i ljudska sigurnost u vanjskotrgovinskom poslovanju. Ekonomska sigurnost, koja podrazumijeva posjedovanje dovoljnih financijskih i drugih resursa za ugodan život sada i u budućnosti, ključna je komponenta. To uključuje stabilnost posla, financijsku dostatnost i spremnost na neočekivane troškove. Bez ekonomske sigurnosti drugi oblici sigurnosti su nepotpuni.[8] Prilično različita, iako ne potpuno nepovezana, konceptualizacija sigurnosti koja je prvenstveno usredotočena na pojedinca ili zajednicu može se shvatiti kao „ljudska sigurnost".[9] Koncept ljudske sigurnosti usmjeren je izravnije na zaštitu ljudi, opseg njihove slobode u društvu, njihov pristup tržišnim i društvenim prilikama te je li njihovo društvo u stanju mira ili sukoba. Iako je ekonomska sigurnost stoga posebno istaknuta komponenta ljudske sigurnosti, potonja obuhvaća mnoge druge aspekte ljudskog postojanja. U Programu Ujedinjenih naroda za razvoj (UNDP) iz 1994. godine navodi se sljedeće: *„Može se reći da ljudska sigurnost ima dva glavna aspekta. Prvo, sigurnost od takvih kroničnih prijetnji kao što su glad, bolesti i represija. Drugo, to znači zaštitu od iznenadnih i štetnih poremećaja u obrascima svakodnevnog života – bilo u domovima, na poslu ili u zajednici"*.[10]

[7] Lazibat et al. (2020).
[8] Sharma (2024).
[9] Keller and Edmond (2002).
[10] UNDP (1994).

UNDP je identificirao sedam ključnih komponenti ljudske sigurnosti:

1. Ekonomska sigurnost (npr. osiguranje osnovnog dohotka),
2. Sigurnost hrane (npr. pristup hrani),
3. Zdravstvena sigurnost (npr. pristup zdravstvenoj skrbi i zaštita od bolesti),
4. Sigurnost okoliša (npr. zaštita od štetni učinci degradacije okoliša),
5. Osobna sigurnost (npr. sloboda od prijetnji od strane države, grupa ili pojedinaca),
6. Sigurnost zajednice (npr. sloboda od štetnih praksi u zajednici,),
7. Politička sigurnost (npr. uživanje ljudskih prava i slobode od političkog ugnjetavanja).[11]

Koncept ljudske sigurnosti nastoji pružiti sveobuhvatni okvir kojim se može shvatiti temeljno međusobno povezana i kumulativna priroda ovih globalnih procesa i njihov štetan utjecaj na sigurnost ljudi na svjetskoj razini. Dok je globalizacija s jedne strane stvorila nove prilike, također je generirala političke i ekonomske nestabilnosti i sukobe unutar država.[12] Ozljede i nasilje predstavljaju značajan uzrok smrti i teret bolesti u svim zemljama; međutim, oni nisu ravnomjerno raspoređeni po zemljama ili unutar njih. Tako su neki ljudi ranjiviji od drugih ovisno o uvjetima u kojima su rođeni, rastu, rade, žive i stare.[13] Sukobi povećavaju siromaštvo i kriminal, te razaraju gospodarstva. Stoga je potreban široki „sveobuhvatni" i „integrirani" pristup kako bi se objasnile ove složene međusobne veze.[14]

Iz perspektive ljudske sigurnosti, postoje dva temeljna oblika nasilja: „izravno" nasilje i „neizravno" nasilje vidljivo kroz siromaštvo, glad, bolesti, represiju i ekocid. Oba oblika nasilja ne mogu se promatrati samo kao rezultat izoliranog, slučajnog i diskretnog procesa. Umjesto toga, oni predstavljaju funkciju isprepletenih dominantnih procesa i struktura kako na unutarnacionalnoj tako i na međunarodnoj razini.[15]

Koristeći kriterije UNDP-a uspostavljene 1994. godine, jasno je da su prve tri komponente (ekonomska sigurnost, sigurnost hrane i zdravstvena sigurnost) sve izravno povezane. Sigurnost hrane i zdravstvena sigurnost mogu biti izravno narušeni stvaranjem ekonomske nesigurnosti.[16] Ova tri područja od krajnje ekonomske zabrinutosti su, dakle, oblici neizravnog ili strukturalnog nasilja. Neizravno nasilje učinjeno pojedincima kada nepravedne ekonomske i

[11] UNDP (1994), str. 24.
[12] Stroie and Rusu (2011).
[13] World Health Organization (19.06.2024).
[14] Stroie and Rusu (2011).
[15] Stroie and Rusu (2011).
[16] Tabb (2002).

političke strukture skraćuju njihov životni vijek zbog nedostatka pristupa osnovnim materijalnim potrebama. Nedostatak prihoda (ekonomska nesigurnost) jednak je nedostatku kupovne moći potrebne za dobivanje dovoljno hrane (nesigurnost hrane), čiste vode i zdravstvene skrbi (zdravstvena nesigurnost), a sve to predstavlja strukturalno nasilje. To je posljedica hijerarhijske strukture međunarodnog sustava država koje djeluju u okviru globalne kapitalističke ekonomije, pri čemu je ekonomska sigurnost transnacionalnih siromašnih sve više narušena ekonomskom sigurnošću transnacionalnog kapitala. Strukturna ograničenja za postizanje ekonomske sigurnosti za pojedince sa sjedištem u najsiromašnijim državama uspostavljena su neravnomjernim razvojem unutar globalne kapitalističke ekonomije.[17] To je zato što položaj države u međunarodnoj podjeli rada određuje njezinu sposobnost da odgovori na globalne tržišne sile.[18]

Dok je ekonomska globalizacija rezultirala tek ograničenim koristima za većinu pojedinaca i skupina u manje razvijenim zemljama, ona je istodobno pogoršala duboko ukorijenjene strukturne probleme.[19] To je dovelo do sporih ili negativnih stopa rasta, ekstremnih nejednakosti u raspodjeli dohotka, drastičnog pada životnog standarda i sve većeg siromaštva.[20]

2.2. Globalizacija i međunarodna trgovina. Međunarodna trgovina i njezin utjecaj na gospodarski rast značajno ovise o procesu globalizacije. Ekonomski uspjeh bilo koje zemlje u svijetu temelji se na vanjskoj trgovini.[21] Mehanizam implementacije svjetskih ekonomskih odnosa je globalno tržište kao sfera uspostavljenih gospodarskih odnosa, utemeljenih na međunarodnoj podjeli rada i očituje se kroz oblike međunarodnih gospodarskih odnosa kao što su međunarodna trgovina, međunarodno kretanje kapitala, međunarodno kretanje radnika, međunarodna tehnologija. prijenos, međunarodna poravnanja i valutno-kreditno poslovanje, međunarodna integracija.[22]

Razumijevanje strukture, zdravlja i potencijalnih rizika gospodarstva važno je za donošenje odluka unutar postojećeg poslovnog okruženja, kao i za strategije širenja.[23] Realni rast BDP-a, inflacija i fluktuacije tečaja izravno će utjecati na potencijal potrošačkog tržišta. Profili uvozne i izvozne trgovine pomažu u procjeni koliko je gospodarstvo otvoreno za trgovinu i ulaganja, dok

[17] Ahmed (2004).
[18] Stroie and Rusu (2011).
[19] Brown (2010).
[20] Stroie and Rusu (2011).
[21] Van den Berg and Lewer (2015).
[22] Stroie and Rusu (2011).
[23] Aaker (2001).

se državne financije mogu koristiti za istraživanje makroekonomske stabilnosti i osjetljivosti na ekonomske šokove.[24]

Bruto domaći proizvod (BDP) je makroekonomski pokazatelj koji odražava tržišnu vrijednost svih finalnih dobara i usluga proizvedenih godišnje u svim sektorima gospodarstva na teritoriju države za potrošnju, izvoz i akumulaciju, bez obzira na nacionalnost čimbenika korištena proizvodnja.[25] Nominalni BDP je BDP izračunat u tekućim cijenama, u cijenama za određenu godinu. Na vrijednost nominalnog BDP-a utječu dva čimbenika: promjena realne proizvodnje i promjena razine cijena. Realni BDP je BDP mjeren u usporedivim (stalnim) cijenama, u cijenama bazne godine.[26] Istodobno, bilo koja godina može se odabrati kao bazna godina, kronološki i ranije i kasnije od tekuće.

Rizik se kao ekonomska kategorija shvaća kao vjerojatnost (mogućnost) nastanka ili nenastupanja događaja, koji će dovesti do negativnih učinaka, budući da rizik odražava osobitosti upravljanja, donošenja odluka u uvjetima mogućih prijetnji ili neiskorištenosti prilika.[27] Globalni rizik definira se kao događaj koji će, ako se dogodi, imati značajan negativan utjecaj na regije svijeta i skupinu zemalja tijekom sljedećeg desetljeća, ali se takav vremenski interval teško može nazvati standardnim, jer se u svijetu koji se brzo mijenja može skraćivati i produžavati.

Kao prioritete globalne politike u kontekstu suvremenog razvoja, Heywood[28] posebno ističe rizike povezane, prvo, s globalnim transformacijama u sferama gospodarstva, društvenog i nacionalnog razvoja, prije svega u sferi upravljanja, i drugo, s promjena svjetske strukture i prelazak na novi svjetski poredak, koji procjenjuje realnost prijetnje civilizacijskim sukobima, prijetnje koje predstavlja proliferacija oružja za masovno uništenje i terorizam, i treće, problem globalne pravde i s njim povezani rizici od širenja siromaštva , nejednakost, gubitak perspektiva razvoja, kršenje ljudskih prava i načela demokracije, neravnopravnost spolova i nejednakost u području ekologije.

Globalni izazov je određeni signal o postojanju opasnosti od interakcije, što je svojevrsni zahtjev za korištenjem preventivnih mjera usmjerenih na uzrok njezina nastanka. Globalni rizik već je potencijalna opasnost za razvoj trgovinske suradnje i funkcioniranje gospodarstva u cjelini, zbog prisutnosti globalnih problema, ali i rasta negativnih trendova relevantnih sadržaja. EU slijedi višeslojni pristup koji se temelji na riziku u pogledu carinske sigurnosti.

[24] Stroie and Rusu (2011).
[25] Oliinyk and Kozmenko (2019).
[26] Feldstein (2017).
[27] Shayakhmetova et al. (2019).
[28] Heywood (2013).

Postoje različite aktivnosti i inicijative koje se međusobno nadopunjuju, brojni su uključeni različiti akteri, od strane vlade, privatnog sektora, međunarodnih organizacija i glavnih trgovinskih partnera na različitim razinama. Ovim pristupom moguće je učinkovito zatvoriti postojeće sigurnosne praznine, izbjeći dupliciranje posla ili sukobljene odgovornosti i osigurati ravnotežu između sigurnosti i olakšavanja trgovine.[29]

3. Poslovna sigurnost i rizici vanjskotrgovinskog poslovanja

Kada se poduzeće odluči uključiti u aktivnosti međunarodnog financiranja, preuzima dodatni rizik zajedno s prilikama. Glavni rizici koji su povezani s poduzećima koja se bave međunarodnim financijama uključuju devizni rizik i politički rizik. Ti izazovi ponekad mogu otežati poduzećima održavanje stalnih i pouzdanih prihoda. Prilagodljivost izvoznog proizvoda na inozemnom tržištu igra vitalnu ulogu na međunarodnom tržištu.[30] Znači, ako proizvod ne može imati prilagodljivost za promjenu uvjeta zahtjeva inozemnog tržišta, možda poduzeće neće uspjeti u izvozu takvog proizvoda. Ukus i preferencija krajnjih korisnika proizvoda igra važnu ulogu na svakom poslovnom tržištu, a posebno u izvozu i uvozu. Neizvjesnost se ne može eliminirati iz poslovnog okruženja, ali njome se može upravljati pretvarajući je u planiranu neizvjesnost.

Procjena rizika zemlje ključna je aktivnost pri odabiru mjesta za međunarodno poslovanje, osobito ako se želi poduzeti ulaganja. Određenim se rizicima može upravljati osiguranjem, hedžingom i drugim vrstama financijskog planiranja, ali se ostalim rizicima ne može upravljati takvim financijskim mehanizmima. Neki od ovih potonjih rizika mogu se mjeriti analizom rizika i povrata, pri čemu rizici nekih zemalja zahtijevaju veći prinos kako bi opravdali veće rizike. Proučavanje rizika zemlje također je potrebno kako bi se razvili alternativni scenariji: neizvjesnost može ostati, ali se može transformirati u planiranu neizvjesnost, bez iznenađenja i s planovima za nepredviđene situacije. Svaka se korporacija suočava s jedinstvenim skupom rizika zemlje.

3.1. Valutni rizik. Valutni rizik nastaje kada vrijednost ulaganja varira zbog promjene tečaja valute. Valutni rizik je također poznat kao devizni rizik, valutni rizik i tečajni rizik. Kada domaća valuta raste u odnosu na stranu valutu, dobit ili prinosi zarađeni u stranoj zemlji smanjit će se nakon pretvorbe u domaću valutu. Zbog donekle promjenjive prirode tečaja, može biti prilično teško zaštititi se od ove vrste rizika, koji može naštetiti prodaji i prihodima.[31]

Na primjer, pretpostavimo da američka automobilska tvrtka obavlja većinu svog poslovanja u Japanu. Ukoliko japanski jen oslabi u odnosu na ame-

[29] Ganti (2020).
[30] Hultman, Robson and Katsikeas (2009).
[31] Ganti (2020).

rički dolar, svaka dobit denominirana u jenu koju tvrtka dobije od svojih japanskih operacija donijet će manji prinos američkih dolara u usporedbi s prije deprecijacije jena. Valutni rizik obično utječe na tvrtke koje izvoze i/ili uvoze svoje proizvode, usluge i zalihe.[32] Valutni rizik odnosi se na gubitke koje međunarodna financijska transakcija može nastati zbog fluktuacija tečaja.[33] Ovaj rizik odnosi se na mogućnost da se vrijednost ulaganja može smanjiti zbog promjena relativne vrijednosti uključenih valuta. Ulagači mogu doživjeti rizik jurisdikcije u obliku deviznog rizika. Valutni rizik nastaje kada se poduzeće upusti u financijske transakcije denominirane u valuti koja nije valuta u kojoj je sjedište društva. Svaka aprecijacija/deprecijacija osnovne valute ili deprecijacija/aprecijacija denominirane valute utjecat će na novčane tokove koji proizlaze iz te transakcije. Valutni rizik također može utjecati na ulagače, koji trguju na međunarodnim tržištima, i tvrtke koje se bave uvozom/izvozom proizvoda ili usluga u više zemalja. Prihod od zatvorene trgovine, bilo da se radi o dobiti ili gubitku, bit će denominiran u stranoj valuti i morat će se pretvoriti natrag u osnovnu valutu ulagatelja. Fluktuacije tečaja mogle bi negativno utjecati na ovu konverziju što rezultira nižim iznosom od očekivanog.[34]

Uvozno/izvozno poslovanje izlaže se deviznom riziku jer na obveze prema dobavljačima i potraživanja utječu tečajevi valuta. Ovaj rizik nastaje kada se u ugovoru između dvije strane utvrđuju točne cijene robe ili usluge, kao i rokovi isporuke. Ako vrijednost valute varira između trenutka potpisivanja ugovora i datuma isporuke, to može uzrokovati gubitak za jednu od strana.[35]

Postoje tri vrste valutnog rizika[36]:

1. Transakcijski rizik: Ovo je rizik s kojim se tvrtka suočava kada kupuje proizvod od tvrtke koja se nalazi u drugoj zemlji. Cijena proizvoda bit će izražena u valuti prodajne tvrtke. Ako bi valuta tvrtke koja prodaje porasla u odnosu na valutu tvrtke koja kupuje, onda će tvrtka koja kupuje morati izvršiti veće plaćanje u svojoj osnovnoj valuti kako bi ispunila ugovorenu cijenu.
2. Translacijski rizik: Matična tvrtka koja posjeduje podružnicu u drugoj zemlji mogla bi se suočiti s gubicima kada se financijski izvještaji podružnice, koji će biti denominirani u valuti te zemlje, moraju prevesti natrag u valutu matične tvrtke.
3. Ekonomski rizik: Također se naziva rizik predviđanja, odnosi se na to kada je na tržišnu vrijednost tvrtke kontinuirano utjecala neizbježna izloženost fluktuacijama valute.

[32] Ganti (2020).
[33] Jacque (2013).
[34] Ganti (2020).
[35] Ganti (2020).
[36] Collier and Davis (1985).

Tvrtke koje su podložne valutnom riziku mogu implementirati strategije zaštite kako bi ublažile taj rizik. To obično uključuje terminske ugovore, opcije i druge egzotične financijske proizvode i, ako se rabe ispravno, mogu zaštititi tvrtku od neželjenih deviznih poteza.[37]

Valutni rizik iz hrvatske perspektive je uvođenje eura kao službene valute, dok je iz globalne perspektive valutni rizik jačanje dolara odnosno slabljenje eura. Od 1. siječnja 2023. u Republici Hrvatskoj je eliminiran valutni rizik u dijelu vanjskotrgovinske razmjene s članicama Eurozone, ali postoji prema trećim zemljama.

3.2. Ekonomski rizici. Ekonomski rizici mogu biti osobito važni u pogledu tečaja, ekonomske nestabilnosti, strukture industrije i međunarodne konkurentnosti. Posljednjih godina rizik od kretanja deviznog tečaja postao je a najvažnije razmatranje, kao i rizik da vlada jednostavno nema ekonomski kapacitet za otplatu svojih zajmova. Mnoge zemlje doživljavaju stalne fiskalne deficite i brz rast ponude novca. Posljedično, stope inflacije u tim zemljama ostaju visoke, a s vremena na vrijeme pojavljuju se devalvacijska kriza. Devalvacija tečaja jedne zemlje automatski stvara pritisak za devalvaciju u tečajevima drugih zemalja. Konkurentski pritisci devalvacije domina pojačani su zbog oslanjanja mnogih zemalja na izvoz primarnih proizvoda i volatilnosti njihovih cijena.

Neke krize, posebice azijska kriza 1997., meksička devalvacija 1994. i ruska kriza 1998. godine stvorile su novi rizik povećane volatilnosti deviznih tečajeva za neke zemlje. Danas se tečajevi mogu održavati na nerealno visokim razinama kao rezultat znatnih priljeva stranog kapitala. Ipak, ti priljevi kapitala mogu se usporiti ili čak naglo preokrenuti. Strani ulagači sada prepoznaju ove rizike volatilnosti deviznih tečajeva. U budućnosti će tijekovi kapitala biti osjetljiviji na promjene u financijskom sustavu svake zemlje i općim gospodarskim uvjetima nego što su bili u prošlosti. Budući porasti tokova kapitala mogu se prevesti u povećanu volatilnost deviznih tečajeva u nekim zemljama.

Mehanizmi zaštite nude određenu nadu za smanjenje deviznih rizika, iako općenito ne bez nekih troškova.

3.3. Rizici ekonomske nestabilnosti. Ekonomska stabilnost ovisi o jakom bankarskom sektoru; bez toga, devizna kriza može imati posebno ozbiljne posljedice. Stalni izazov za financijske institucije posvuda je da vremenski profil obveza nije isti kao onaj za imovinu. Banke posuđuju kratkoročno od štediša i daju dugoročne kredite. Time se banke izlažu rizicima da dugotrajna imovina može brzo pasti u cijeni i da

[37] Ganti (28.11.2020).

deponenti mogu izvršiti iznenadna povlačenja. Uz dramatično smanjenje cijena zemljišta i dionica, bankovni zajmovi dani pod jamstvo nekretnina i dionica iznenada mogu biti izloženi velikom riziku od neplaćanja, dodatno pogoršavajući učinke devizne krize i pretvarajući je u opću krizu u gospodarstvu.[38] Menadžeri moraju analizirati domaću situaciju za rizike industrije kao što su snaga konkurenata, potencijal za zamjene, sposobnosti dobavljača i kupaca te rizik od novih sudionika. Možda bi bilo korisno odrediti razinu rizika razvojem matrice u kojoj se svaki rizik industrije ocjenjuje kao manji, ozbiljan ili „zaustavljiv" i u kojoj se analiziraju različiti načini ublažavanja svakog rizika.[39]

Za mnoge strane korporacije, jedan primjer industrijskog rizika može biti teškoća u pronalaženju dobavljača koji mogu ponuditi potrebnu razinu kvalitete i usluge. Poremećaji u javnim komunalnim uslugama također mogu biti rizični, posebno za tvrtke koje se bave pokvarljivom robom. Za neke korporacije jedno je rješenje bilo potaknuti druge dobavljače da otvore posao na istom mjestu. Za druge je izgradnja vlastitih komunalnih usluga, poput opskrbe električnom energijom, rješenje za rizik od nestanka električne energije. Takve radnje mogu poslužiti jačanju domaće konkurentske prednosti korporacije. Nadalje, proces razvoja matrice industrijskih rizika dovodi do strategija i rješenja jedinstvenih za svaku zemlju i, zapravo, i za regije unutar zemalja.[40]

3.4. Rizici konkurentnosti. Uvijek će biti potrebno da menadžeri uzmu u obzir čimbenike konkurentnosti zemlje prilikom donošenja odluka o ulaganju.[41] Na primjer, latinoameričke zemlje i dalje su loše rangirane u međunarodnim istraživanjima takvih čimbenika; radno intenzivni izvozni objekti vjerojatno bi se trebali nalaziti u drugim regijama svijeta, unatoč nižim razinama plaća u Latinskoj Americi.[42]

4. Politički, kulturološki i rizici kibernetičke sigurnosti

4.1. Politički rizici. Prije 1990-ih, politički rizici povezani s intervencionističkim vladama bili su znatni, a uključivali su državno izvlaštenje, propise koji su nametali neučinkovitost i ograničenja stranih ulaganja. Mnoge su zemlje slijedile cilj ekonomske samodostatnosti kroz opsežne carinske i necarinske prepreke i trgovini i ulaganjima. Podmićivanje je često utjecalo na odluke vlade. U mnogim je zemljama danas takav politički rizik smanjen i zamijenjen novim prihvaćanjem slobodnih tržišta i uvjerenjem da su među-

[38] Aven (2016).
[39] Aven (2016).
[40] Aven (2016).
[41] Zoltay Paprika, Wimmer and Szanto (2008).
[42] United Nations (2022).

narodna trgovina i ulaganja temelj gospodarskog rasta. Ipak, politički rizici i dalje ostaju. Indeks ekonomske slobode rangira zemlje prema utjecaju koji politička intervencija ima na poslovne odluke, dok Indeks percepcije korupcije pokazuje razmjere korupcije u svakoj od 91 zemlje.[43]

U onoj mjeri u kojoj vlada ima moć regulirati i intervenirati u stvarima koje utječu na poduzeća, birokrati mogu biti u iskušenju da daju željena odobrenja u zamjenu za mito. Kao rezultat, ovi indeksi mogu biti usko povezani. Indeks ekonomske slobode, koji se mora uzeti u obzir u analizi rizika i povrata, ukazuje na različite načine na koje država može oduzeti potencijalnu dobit. Indeks percepcije korupcije upozorava da će poslovanje u određenim zemljama zahtijevati jasne korporativne prakse za podmićivanje, u rasponu od provođenja politike nulte podmićivanja, do dopuštanja određenih vrsta „darova" do ovlašćivanja lokalnog partnera da poduzme određene aktivnosti „pomoći" za oni na vlasti. Moraju se uzeti u obzir zakonodavstvo o inozemnim korupcijskim postupcima. Nadalje, možda će se morati implementirati nove prakse kontrole i revizije kako bi se radilo u kulturi u kojoj je korupcija uobičajena i gdje se zaposlenici možda neće automatski pridržavati standarda poštenja koje očekuje korporacija.[44]

Međunarodno ulaganje moćan je način za diverzifikaciju i rast portfelja. Međutim, često postoji veća razina rizika nego kod domaćeg ulaganja. Mnogi od tih rizika su jedinstveni za međunarodno ulaganje i mogu biti uzrokovani sukobima, nemirima, promjenama u međunarodnim politikama između zemalja i unutarnjom politikom.[45] Politički rizik jedan je od najvažnijih čimbenika s kojima se suočavaju međunarodni ulagači. Na mnogim tržištima u nastajanju i graničnim tržištima na političku situaciju utječe više od utjecaja unutar zemlje koja se razmatra. Sukobi na Bliskom istoku, problemi kineskog duga, američka politika i sporovi oko resursa diljem svijeta izravno utječu na međunarodne mogućnosti ulaganja. Politički rizici su rizici povezani s promjenama koje se događaju unutar politika, poslovnih zakona ili propisa o ulaganjima.[46] Ostali utjecajni čimbenici uključuju međunarodne odnose i svaku drugu situaciju koja može utjecati na gospodarstvo određene zemlje.[47]

Uobičajeni primjer političkog rizika su zemlje koje su u političkim prevratima. Mnoge zemlje u posljednje vrijeme doživljavaju promjene u društvenim stavovima i perspektivama, što uzrokuje nemire, promjene u politici i političke pokrete koji narušavaju gospodarstva. Relativno nova na sceni političkog rizika je tehnologija. Porast posjedovanja mobitela omogućuje svakome tko ima telefon da bude fotograf, novinar ili izvor informacija. Povjerenje

[43] Hawthorne (2015).
[44] Aven (2016).
[45] Opentext.wsu.edu (2022).
[46] Yackee (2013).
[47] Opentext.wsu.edu (2022).

u ulaganja, tvrtke i zemlje može se narušiti u roku od nekoliko sekundi nakon što se video objavi na internetu.[48] Važno je napomenuti da politički rizici nisu uvijek dobro definirani u mnogim slučajevima, rizici mogu biti glasine iza kojih stoje malo ili nimalo sadržaja. Međunarodni ulagači stoga moraju pratiti vijesti, a ne samo gledati samo podatke o uspješnosti kako bi upravljali tim rizicima.

Porast političkog rizika ima različite učinke na državu i tvrtke koje posluju unutar njezinih granica. Iako je najuočljiviji učinak pad cijena dionica, mnoge zemlje koje se suočavaju s većim političkim čimbenicima rizika doživljavaju smanjena izravna strana ulaganja (FDI), što se može pokazati destabilizirajućim. Smanjenje izravnih stranih ulaganja može dovesti do sveopćeg sporijeg gospodarskog rasta, kao i do potencijalnih socijalnih problema. Društvena pitanja, kao što su razlike u plaćama, nejednakost i korupcija, mogu smanjiti vrijednost međunarodnih dionica.[49] Ova pitanja mogu utjecati i na druge klase imovine. Na primjer, iznenadni sporiji gospodarski rast mogao bi utjecati na sposobnost zemlje ili tvrtke da otplati svoje dugove, što bi moglo utjecati na tržišta obveznica. Sporiji gospodarski rast ili kriza također bi mogli potaknuti probleme vezane uz valutu. Pad vrijednosti valute neke zemlje mogao bi zauzvrat dovesti do usporavanja izvoza i smanjenja gospodarskog rasta.[50]

Prvi korak u upravljanju političkim rizikom je razumijevanje da se te rizike često isplati poduzeti kako bi se održao raznolik portfelj.[51] Ulagači bi trebali održavati raznolik portfelj kako bi izbjegli bilo kakav specifični politički rizik koji značajno utječe na cjelokupni portfelj. Diversifikacija bi trebala uključivati zaštitu od rizika koji je svojstven međunarodnim ulaganjima. Međunarodni ulagači mogu upravljati rizikom štiteći svoj portfelj od budućih problema.[52] Poduzetnici moraju pratiti ulaganja zbog mogućih političkih rizika. Neki pokazatelji na koje treba pripaziti u zemljama u koje je moguće ulagati su porast različitih ili novih političkih stranaka, nadolazeći izbori ili bilo koji novi trgovinski sporazumi koji utječu na zemlju. Također bi moglo biti korisno postaviti upozorenja ili druge automatizirane podsjetnike za praćenje potencijalnih političkih rizika na ključnim tržištima. Na taj način mogu biti rano upozoreni kada se pojave problemi, a zatim poduzeti potrebne radnje za smanjenje izloženosti rizičnijim područjima. Ključno je ne reagirati pretjerano na vijesti, već utvrditi što se uistinu događa i utječe li to na njihova ulaganja.[53]

Tvrtke koje vode međunarodno poslovanje mogu razlikovati makro i mikro političke rizike. Makro rizik prijeti gospodarskom okruženju zemlje šire,

[48] Watson et al. (2018).
[49] Watson et al. (2018).
[50] Watson et al. (2018).
[51] Kobrin (2022).
[52] Watson et al. (2018).
[53] Watson et al. (2018).

dok mikro politički rizik može ugroziti samo jednu tvrtku.[54] Promjene u monetarnoj politici primjeri su makro rizika. Štrajk radnika zbog razlika u radnim kulturama mogao bi biti primjer mikro rizika. Mjerenje političkog rizika nije egzaktna znanost za sve ekonomiste, ali nekoliko ih je pokušalo kvantificirati. „Rasponi političkog rizika" jedno su mjerenje do kojeg su došli ekonomisti, a koje uključuje čimbenike kao što su likvidnost obveznica i drugi ekonomski pokazatelji specifični za zemlju. Drugi su ekonomisti radili na izračunima na razini poduzeća kako bi procijenili politički rizik tvrtke.

Iako su drugi oblici rizika, kao što su ekonomski i financijski rizik, prilično opširno proučavani, politički rizik nije dobio veliku pozornost prvenstveno zbog nedostatka podataka. Među ostalim komponentama rizika zemlje, politički rizik je kritičnijeg značaja i višestrukog utjecaja, postajući sve izraženiji osobito u zemljama u razvoju. Zbog važnosti i značaja političkog rizika za izravna strana ulaganja, definiranje političkog rizika mora postati jedna od bitnih zadaća međunarodnih ulagača. Štoviše, definicija političkog rizika je preduvjet za bilo kakvu analizu o njemu. Dakle, u razmatranju odnosa između političkog rizika i izravnih stranih ulaganja, prvo se treba prisjetiti što je politički rizik i povezati ga s njegovim izvorima.[55]

Recepcija koncepta političkog rizika u ekonomskoj literaturi povijesno je povezana s političkim događajima 1960-ih, kada su nove nezavisne zemlje pokušavale prevladati nedostatak kapitala jednostavnim preuzimanjem stranih podružnica multinacionalnih kompanija. S druge strane, recepcija koncepta političkog rizika u ekonomskoj literaturi također je posljedica naleta kolektivne ekonomske teorije (marksizma) početkom 20. stoljeća, koja je u većini industrijaliziranih zemalja i u zemljama LDC-a dovela do nacionalizacije i politička kontrola nad aktivnostima multinacionalnih kompanija.[56] U 1960-ima konfiskacija, eksproprijacija i nacionalizacija postali su kritična briga za tvrtke koje posluju u inozemstvu. Ova povećana zabrinutost zbog političkog rizika tretirana je u ekonomskoj literaturi uglavnom u konceptualnom okviru odnosa između zemalja domaćina i multinacionalnih poduzeća.[57]

Hamada i suradnici identificiraju tri glavne kategorije političkog rizika[58]:

a) Rizik eksproprijacije koji se odnosi na gubitke zbog mjera koje je poduzela ili odobrila vlada domaćina koje investitoru oduzimaju vlasništvo ili kontrolu nad njegovim ulaganjem, ili, u slučaju duga, rezultiraju time da projektno poduzeće ne može ispuniti svoje obveze prema zajmodavca.

[54] Kobrin (2022).
[55] Kamga Wafo (1998).
[56] Kamga Wafo (1998).
[57] Kamga Wafo (1998), str. 15.
[58] Hamada et al. (2004).

b) Rizik prijenosa koji podrazumijeva nemogućnost pretvaranja lokalne valute (kapital, kamate, dobit, autorske naknade i druge doznake) u stranu valutu za prijenos izvan zemlje domaćina.
c) Rizik od političkog nasilja odnosi se na gubitke od oštećenja ili uništenja i nestanka materijalne imovine i politički motiviranih djela rata ili građanskih nemira u zemlji domaćinu, uključujući revoluciju, ustanak, državni udar, sabotažu i terorizam. Također je uzrokovan prekidom projektnih operacija bitnih za ukupnu financijsku održivost projekta i obveze prema zajmodavcima.

Potencijalna ovisnost projekta o vanjskom političkom okruženju podijeljena je u dvije komponente; ranjivost i trošak. Ranjivost se izražava vjerojatnošću da će se dogoditi politički događaj koji ima učinak na projekt. Na taj način ranjivost nije definirana u smislu zajedničke vjerojatnosti. Umjesto toga, ranjivost je definirana u smislu događaja. Primjeri su promjene poreznih režima ili promjena regulatorne strukture. Politička ovisnost investicijskih projekata može se analizirati uz pomoć sljedeće matrice dva po dva u obliku smanjene „zarobljeničke dileme".[59]

4.2. Kulturološki rizik. Kulturološki rizik je pojam koji se sastoji od ponašanja društva, bilo od stava ljudi, znanja, vrijednosti i uvjerenja te razumijevanja o riziku koje skupina ljudi dijeli kada imaju zajedničku svrhu. Rizik kulture odnosi se i na privatna i javna tijela, kao i na vlade i neprofitne organizacije. Ako grupa ljudi preuzme rizik na pravi način, odnosno na racionalan način, onda će on biti puna nagrada za pojedinca kao i za grupu. To se zove učinkovit rizik kulture. U kulturnom riziku uvijek postoji prostor za razvoj.[60] Kultura je identifikacija životnog stila i standarda društva. Ovaj se pojam odnosi na nesporazume i razlike u kulturnim predrasudama između različitih ljudi iz različitih područja. To čini atmosferu u organizaciji neugodnom i poremećenom. Ova razlika može utjecati na kvalitetu i brzinu rada. Zanemarivanje ove razlike može utjecati na napredak u radu i naštetiti ugledu organizacije. Organizacija može utjecati na konzistentnost rasta i učinkovitost rada zbog ovih sukoba. Organizacije mogu pretrpjeti velike gubitke u smislu pristizanja ciljanih zadataka u određeno vrijeme. Svaka organizacija mora poduzeti ozbiljne korake kako bi izbjegla ovaj problem.[61]

Međukultura je pojam koji se odnosi na usporedbu između dvije ili više od dvije kulture različitih područja ili zajednica.[62] Kulturološkim razlikama može se upravljati slijedeći tri osnovna koraka. Prvi korak je prihvaćanje razlika među zajednicama; te razlike uključuju sva obilježja kulture, drugi je korak

[59] Kamga Wafo (1998), str. 38.
[60] Khalifah (2013).
[61] Khalifah (2013).
[62] Allwood (1985).

usvojiti te razlike kako bi se produljili rizici među kulturama i onda je konačno treći korak usvojiti prakse koje su nove za kulturu koja jača rizik kulture. Ljudi različitog podrijetla mogu učinkovito komunicirati kroz različite kulture u međunarodnom poslovanju, kao i u lokalnom poslovanju.[63]

Kultura i međukultura imaju vrlo važnu ulogu u međunarodnom poslovanju. Zaposlenici u različitim kulturama i regijama mogu nesmetano komunicirati jedni s drugima što vodi uspjehu u međunarodnoj trgovini. Međunarodna trgovina glavni je izvor međunarodnog poslovanja. Zaposlenici dobivaju odgovarajuću obuku u brzorastućim tvrtkama za interakciju s ljudima ili poduzećima različite kulture i regije. Iskustvo međukulture može biti pozitivno kroz ove obuke.[64] Zaposlenici se prebacuju u različite zemlje kako bi dotična tvrtka mogla iskoristiti iskustvo međukulture. Jezik ima vrlo važnu ulogu u međukulturalnoj povezanosti tako da zaposlenici mogu međusobno komunicirati zbog međusobnih rizika u kulturi.[65] U međunarodnom poslovanju važan je kulturni odnos kako bi obje tvrtke mogle međusobno komunicirati te se potiče otvoren dijalog među državama. Govor tijela između zemalja proširuje se kroz međukulturu, kao i tjelesni kontakt; kako bi jedna zemlja trebala pristupiti drugoj zemlji da započne trgovinu na međunarodnim skupovima i tumačenju tapšanja po leđima. Svaka zemlja mora međusobno poštivati kulturu kako bi razvila međunarodnu kulturu, a nepoštovanje kulture treba izbjegavati s obje strane. Briga o kulturološkim razlikama vodi zemlje prema visokim udjelima na tržištu, pozitivnim i visokim povratima ulaganja, međunarodnim poslovnim prilikama i dobrom ugledu na globalnoj razini.[66] Međunarodno poslovanje može se prilagoditi i imati koristi od učenja prirode i značajki drugih kultura u međunarodnom poslovanju među kulturama. Međukulturalno međunarodno poslovanje visoko je rizično i izbjegavanje poštovanja kulture drugih zajednica može uzrokovati štetu u međunarodnom poslovanju. Usvajanje novih tehnika kulture eliminira stopu tih rizika i spašava međunarodno poslovanje od štete. Raskid formalnih ugovora u obliku zajedničkih pothvata i partnerstava u međunarodnom poslovanju obično je uzrokovan nepoznavanjem kulturoloških razlika. To također uzrokuje gubitak proizvodnje, kao i neuspjeh iseljenika. Kulturno neznanje sastoji se od pristranosti koje stvaraju napetosti i nesporazume između zajednica u međunarodnom poslovanju.[67]

Kultura ima značajan utjecaj na međunarodno poslovanje. Tvrtke mogu moderirati svoja lokalna tržišta usvajanjem modela globalnog poslovanja slijedeći globalne kulturne norme. Kultura ima veliki utjecaj na ponašanje i stav kupca, što u konačnici utječe na proizvodnju. Međunarodno poslovanje može

[63] Khalifah (2013).
[64] Khalifah (2013).
[65] Zwilling, (2016).
[66] Shenkar, Luo and Chi (2014).
[67] Khalifah (2013).

djelovati učinkovito s identificiranjem regionalnih razlika, kao i razlika u subkulturi.[68] Kultura podučava međunarodne investitore praksi i razumijevanju lokalnog poslovanja i oni mogu napraviti učinkovitu poslovnu strategiju. Pravna i etička pitanja mogu se naučiti kroz usvajanje kulture na globalnoj razini. Kultura utječe na sukobe između dionika, budući da na stav i ponašanje dionika utječe kultura, što u konačnici utječe na međunarodno poslovanje.[69]

Globalna kulturološka raznolikost prevelika je da je nemoguće čak i iznimno vještom i iskusnom pregovaraču razumjeti kako se susresti sa svim kulturama diljem svijeta. Pregovarač treba postaviti pregovaračke ciljeve dok sklapa ugovore s ljudima međukulturalnim.[70] Postoje različiti pregovarački ciljevi za različite kulture. U tu svrhu potrebno je puno vježbe i napornog rada. Pregovarački stav trebao bi biti win-win a win-loss kako se druge strane ne bi osjećale uvrijeđeno ili nepoštivano. Osobni stil može biti formalan ili neformalan ovisno o situaciji. Razlikuje se od kulture do kulture.[71] Primjerice, na kulturne vrijednosti utjecalo je međunarodno poslovanje u Saudijskoj Arabiji. Kad se Grčka sukobila sa Saudijskom Arabijom oko prodaje oružja, Grčka je imala kontroverzan ugovor o naoružanju sa Saudijskom Arabijom. Vlada je planirala prodati višak projektila i bombi za 78,7 milijuna dolara Saudijskoj Arabiji. Vladu je optužila oporba. Oporba vlade je pod vodstvom stranke Syriza, a Syriza je lijeva politička stranka. Prema oporbi, vlada nije slijedila odgovarajuću proceduru međunarodnog sporazuma. Oporba je prozvala vladin moral u ovom sporazumu. Vlada je bila prisiljena odustati od dogovora. Grčki parlament pokazao je da premijerova ljevičarska vlada može biti destabilizirana zbog ovog sukoba o prodaji oružja.[72]

Očito je da je upravljanje međukulturalnim rizikom bitno za međunarodno poslovanje. Razlika u kulturi može uzrokovati veliki rizik za svaku organizaciju i imat će utjecaj na stvaranje prihoda. Zato je prije ulaska u drugu državu potrebno provesti potpunu kulturnu analizu kako bi tvrtka mogla ponuditi svoje proizvode ili usluge prema tradiciji i kulturi lokalnog stanovništva.[73] Mnoge organizacije danas usvajaju strategiju lokalizacije kako bi mogle udovoljiti zahtjevima i preferencijama lokalnog stanovništva te se kroz to uhvatiti u koštac s međukulturalnim rizikom. Taj se problem može riješiti donošenjem strogih pravila u svakoj organizaciji koja se odnose na etiku i ponašanje ljudi. Trebalo bi ih poštivati teško da bi slijedili ta specifična pravila.

[68] Khalifah (2013).
[69] Clark (2014).
[70] Khalifah (2013).
[71] Khalifah (2013).
[72] Alogoskoufis (2024).
[73] Khalifah (2013).

Organizacija bi trebala nastaviti sastajati se da njegovi zaposlenici imaju vrlo različitu kulturu tako da se, ako imaju bilo kakav problem, može riješiti.[74]

4.3. Rizik kibernetičke sigurnosti. Trgovina i kibernetička sigurnost sve su više isprepleteni. Globalna ekspanzija interneta i korištenje globalnih tokova podataka od strane poduzeća i potrošača za komunikaciju, e-trgovinu, te kao izvor pristupa informacijama i inovacijama, transformira međunarodnu trgovinu.[75] Širenje umjetne inteligencije, „interneta stvari" i računalstva u oblaku radit će na povećanju globalne povezanosti poduzeća, vlada i opskrbnih lanaca.[76] Međutim, kako globalna međupovezanost raste, tako raste i izloženost rizicima i troškovima kibernetičkih napada. Ono što je jasno je da je nedostatak kibernetičke sigurnosti skup i može potkopati povjerenje potrošača i poduzeća u sudjelovanje u digitalnoj trgovini. Zaštita povjerenja u digitalno povezanom svijetu nužno uključuje prekograničnu suradnju između javnog i privatnog sektora jer se globalne mreže, organizacije i opskrbni lanci oslanjaju na iste sustave i softver, od kojih većinu isporučuju poduzeća, i suočavaju se s istim prijetnjama. Važnost kibernetičke sigurnosti navodi zemlje na usvajanje politike kibernetičke sigurnosti. Prema jednoj procjeni, najmanje 50 zemalja usvojilo je politike i propise o kibernetičkoj sigurnosti. Neke od ovih politika kibernetičke sigurnosti prepoznaju potrebu za međunarodnom suradnjom: EU je identificirala *„potrebu za bližom suradnjom na globalnoj razini radi poboljšanja sigurnosnih standarda, poboljšanja informacija i promicanja zajedničkog globalnog pristupa pitanjima mrežne i informacijske sigurnosti…"* [77] i najnovija američka strategija kibernetičke sigurnosti ponovno potvrđuje potrebu za „jačanjem kapaciteta i interoperabilnosti tih saveznika i partnera kako bismo poboljšali našu sposobnost optimiziranja naših kombiniranih vještina, resursa, sposobnosti i perspektiva protiv zajedničkih prijetnji".

Zajednički pristup može poboljšati kibernetičku sigurnost i zaštititi digitalnu trgovinu. S druge strane, divergentni ili opstruktivni pristupi riskiraju stvaranje prepreka digitalnoj trgovini. Oni mogu uključivati jedinstvene standarde, zahtjeve za lokalizaciju podataka ili opskrbu tehnologijom, a prekoračenje zaštite nacionalne sigurnosti može narušiti obveze prema WTO-u i sporazumima o slobodnoj trgovini. Američki nacionalni institut za standarde i tehnologiju (NIST) daje referentnu točku za takvu definiciju te definira kibernetičku sigurnost kao „sprečavanje štete, neovlaštenu upotrebu, iskorištavanje i, ako je potrebno, obnavljanje elektroničkih informacijskih i komu-

[74] Khalifah (2013).
[75] Meltzer (2014).
[76] Ferentina and Elcin Koten (2019)
[77] Europski parlament (2019).

nikacijskih sustava i informacija koje oni sadrže, kako bi se ojačala povjerljivost, integritet i dostupnost ovih sustava".[78]

Globalne trgovinske mreže su ranjive na napade duž lanaca opskrbe. U nekim slučajevima, vlada može odrediti da je najbolji politički odgovor na ovu ranjivost spriječiti određene tvrtke ili vlade da sudjeluju u opskrbi ključnih tehnologija. Takve radnje postavljaju temeljna pitanja o dosljednosti s obvezama WTO-a o i trebale bi biti opravdane kao nužne za nacionalnu sigurnost ili pod općenitijim odredbama o iznimkama. Iako bi se nacionalna sigurnost činila najlogičnijom iznimkom, ova je odredba izrađena 1948. tijekom Hladnog rata i njezine reference na nacionalnu sigurnost, kao što je trgovina oružjem ili vezano za fisijski materijal, nisu dobro prilagođene kibernetičkom kontekstu u kojem su napadi može se odnositi na zlonamjerni softver koji utječe na rad električnih mreža. Članak XX. WTO GATT-a i članak XIV. Opće odredbe o iznimkama također su dostupne kako bi se opravdala takva trgovinska ograničenja u svrhe kibernetičke sigurnosti, a mjere za zaštitu kritične infrastrukture i lanaca opskrbe mogu se smatrati nužnim za javni red ili za zaštitu ljudskih života ili zdravlja.[79] Ipak, u tim slučajevima, vlada bi bila podvrgnuta strožim (u usporedbi s iznimkom o nacionalnoj sigurnosti) disciplinama ovih drugih odredbi, koje uključuju zahtjev da mjere kibernetičke sigurnosti budu najmanje ograničavajuće na trgovinu i da nema manje trgovine. restriktivna alternativa dostupna za postizanje željene razine zaštite članova. Osim toga, uvod u ove odredbe o iznimkama zahtijeva da kibernetičke mjere ne budu proizvoljne ili neopravdane ili prikriveno ograničenje međunarodne trgovine. Primjena takvih disciplina na mjere kibernetičke sigurnosti koje ograničavaju trgovinu pomogla bi razlikovati mjere zaštite informacija i informacijskih sustava od prikrivenih ograničenja trgovine.

Iako digitalna trgovina povećava rizike kibernetičke sigurnosti, trgovina i politika kibernetičke sigurnosti također mogu djelovati u tandemu kako bi podržali rast digitalne trgovine, kao i ojačali rezultate kibernetičke sigurnosti. Kako obrana kibernetičke sigurnosti postaje sofisticiranija, upotreba analitike i strojnog učenja za praćenje mrežne aktivnosti igra sve veću ulogu u analizi rizika i anomalija. Zapravo, zahtjev za lokalizacijom podataka smanjuje mogućnosti za tvrtke da koriste analitiku velikih podataka za procjenu rizika u globalnim operacijama i lancima opskrbe. Prisiljavanje podataka na određene lokacije također povećava rizik i cijenu kršenja podataka. Izbjegavanje zahtjeva za lokalizaciju podataka, unapređuju mogućnosti digitalne trgovine i kibernetičke sigurnosti.

Dijeljenje informacija u stvarnom vremenu o prijetnjama i ranjivostima radi promicanja svijesti, planiranja odgovora i pomoći ciljevima da se prilagode

[78] NISTIR 7298 (2019).
[79] GATS čl. XIV(a), GATT čl. XX(b).

i reagiraju postalo je važno obilježje politika kibernetičke sigurnosti. Problemi povjerenja u dijeljenju vlasničkih ili povjerljivih informacija u domaćem kontekstu su složeni kada se radi s vladama ili organizacijama preko državnih granica. Standardi kibernetičke sigurnosti mogu izgraditi zajednički pristup rješavanju kibersigurnosnih rizika na temelju najbolje prakse.[80] Na primjer, Međunarodna organizacija za standarde (ISO) i Međunarodna elektrotehnička komisija (IEC) razvili su niz standarda koji se odnose na kibernetičku sigurnost, uključujući zajednički razvijenu seriju ISO/IEC 27000, kao i standarde specifične za sektor za električna poduzeća, zdravstvenu zaštitu, i otpremu. Standardi su najučinkovitiji kada ne propisuju određeni pristup, već su umjesto toga okviri za upravljanje rizikom, oslanjajući se na tvrtke i vladu da osmisle mjere kibernetičke sigurnosti koje su najprikladnije njihovim poslovnim praksama i profilima rizika.

Trgovinski sporazumi mogu se koristiti za jačanje uloge standarda temeljenih na konsenzusu s obvezama za razvoj međunarodnih standarda i korištenje međunarodnih standarda tamo gdje postoje kao temelj za domaću regulaciju[81], što također podržava razvoj globalno dosljednih pristupa koji najmanje ograničavaju trgovinu. Korištenje međunarodnih standarda kao osnove za politiku kibernetičke sigurnosti također može pomoći u rješavanju zabrinutosti da je regulacija kibernetičke sigurnosti prikriveno ograničenje trgovine koje umjesto toga ima za cilj potporu domaćoj industriji.

Kibernetička sigurnost bi trebala težiti smanjenju rizika na prihvatljivu razinu u odnosu na ekonomske i društvene koristi koje se očekuju od tih aktivnosti, uzimajući u obzir legitimne interese drugih.[82] Slično, NIST okvir se oslanja na okvire NIST-a. procjene rizika prilagođene potrebama svake organizacije, a Direktiva o mrežnim i informacijskim sustavima EU-a zahtijeva sigurnosne mjere prikladne i proporcionalne za upravljanje rizicima koji predstavljaju sigurnost mrežnih i informacijskih sustava.[83] Procjena rizika tada bi trebala donijeti odluke o tome koje mjere usvojiti, kakvo smanjenje rizika se može očekivati i po kojoj cijeni. Priroda prijetnji kibernetičke sigurnosti koja se brzo mijenja znači da je rješavanje rizika dinamičan proces koji zahtijeva redovitu ponovnu procjenu rizika i razmatranje onoga što bi još moglo biti potrebno za smanjenje rizika na prihvatljive razine. Nasuprot tome, pretjerano preskriptivni propis može brzo zastarjeti ili dovesti do provjeravanja okvira umjesto promišljene procjene smanjuju li poduzeti koraci zapravo rizik.

Izgradnja učinkovitog pristupa kibernetičkoj sigurnosti također zahtijeva angažiranje državnih i poslovnih čelnika i ugradnju upravljanja kibernetičkim rizikom u jezgru korporativne i vladine prakse. Opseg trgovinske

[80] Syafrizal, Selamat i Zakaria (2020).
[81] Ala'I (2023).
[82] OECD (2015).
[83] Poppensieker and Riemenschnitter (2018).

politike za podršku ishodima kibernetičke sigurnosti predstavlja složen skup pitanja koja se tek počinju istraživati. Danas rizik kibernetičke sigurnosti postaje sve akutniji kako poduzeća, vlada i ljudi postaju međusobno povezaniji i oslanjaju se na tehnologiju. S jedne strane, postoji rizik da će vlade sve više ograničavati pristup podacima i mrežama, budući da bi to potencijalno moglo rezultirati štetnim posljedicama za digitalnu trgovinu i narušiti potencijal slobodnog protoka podataka za poticanje rasta i blagostanja. S druge strane, pogrešno postavljanje politike kibernetičke sigurnosti narušit će povjerenje u digitalnu ekonomiju. Stoga su potrebna nova pravila trgovine koja mogu podržati učinkovitu regulaciju kibernetičke sigurnosti temeljenu na riziku, izgraditi mostove između politike kibernetičke sigurnosti u različitim zemljama kako bi se maksimizirale sinergije i minimizirale prepreke trgovini. U 2023. godini pet glavnih razloga za kibernetičke napade su bili financijski, špijunaža, disrupcije, politički razlozi i odmazde.[84]

5. Studija slučajeva narušene poslovne sigurnosti u vanjskotrgoviskom poslovanju

5.1. Kibernetički napad na T-Mobile US Inc. T-Mobile US Inc. doživio je kibernetički napad koji je razotkrio milijune korisničkih podataka a koji je proveden korištenjem specijaliziranih alata za ulazak u mrežu, nakon čega su slijedile tehnike hakiranja u stilu brutalne sile za pristup korisničkim podacima. T-Mobile je upozoren na proboj kada je netko pronašao veliki paket osobnih podataka za prodaju na forumu Dark Weba u nedjelju, 15. kolovoza 2021.[85] Mobilni div odmah je pokrenuo istragu o tome kako su ti podaci završili na internetu. Krađa je uključivala evidenciju više od 13 milijuna kupaca, zajedno s više od 40 milijuna potencijalnih kupaca koji su podnijeli zahtjev za otvaranje računa kod tvrtke, i 667.000 bivših kupaca. Također su ugroženi neki podaci od 902.000 prepaid korisnika.[86]

Dana 17. kolovoza 2021. potvrđeno je da su T-Mobileovi sustavi bili podvrgnuti kriminalnom cyber napadu koji je kompromitirao podatke milijuna njihivih kupaca, bivših i potencijalnih kupaca. Srećom, kršenje nije razotkrilo nikakve financijske podatke o klijentu, podatke o kreditnoj kartici, stanju računa ili druge podatke o plaćanju, ali, kao i kod mnogih kršenja prije, ime, adresa, datum rođenja i podaci o vozačkoj dozvoli/osobnoj iskaznici bili su ugroženi.[87] Haker koji je odgovoran za ovaj cyber napad na T-Mobile progovorio je o hakiranju u kolovozu. Kršenje uključuje imena, brojeve vozačke dozvole, brojeve

[84] European Union Agency for Cybersecurity (2020).
[85] Sievert (2021).
[86] Fortune.com (2021).
[87] Fortune.com (2021).

socijalnog osiguranja i identifikacijske brojeve uređaja (IMEI i IMSI) za pretplatnike, bivše kupce, pa čak i buduće kupce. Bežični operater navodno se suočavao i s tri tužbe koje proizlaze iz kršenja. John Brinns, 21-godišnjak koji preuzima odgovornost za hakiranje, detaljno je opisao kršenje koje je zahvatilo više od 54 milijuna ljudi, u intervjuu za The Wall Street Journal. Brinns je rekao da je T-Mobile imao nezaštićene usmjerivače i slabe točke na internetskim adresama tvrtke koje su mu omogućile pristup preko 100 poslužitelja. Međutim, nije podijelio s Journalom je li prodao podatke.[88]

Kroz internu istragu T-Mobilea utvrđeno je kako je haker protuzakonito ušao na njihove servere te su zatvorili te pristupne točke. Naveli su i kako su uvjereni da ne postoji trajni rizik za podatke korisnika zbog ove povrede. Dakle, T-Mobile je proveo internu istragu te su timovi pružili podršku klijentima, od odgovaranja na pitanja do pomoći korisnicima da dobiju pristup alatima i najboljim praksama koji će im pomoći da zaštite svoje podatke.[89] O napadu su obavijestili svakog trenutnog T-Mobile korisnika ili vlasnika primarnog računa kojima su ugroženi podaci kao što su ime i trenutna adresa, broj socijalnog osiguranja ili državni identifikacijski broj. Cilj je bio osigurati pružanje jasnih informacija o tome kako se kupci i oni koji su pogođeni mogu zaštititi.[90]

Kako bi se na neki način ispričali svojim trenutnim i potencijalnim klijentima, u T-Mobileu su otvorili mrežnu stranicu na kojoj su ponudili dvije godine besplatnih usluga zaštite identiteta uz McAfeeovu uslugu zaštite od krađe ID-a svim osobama koje su možda bile pogođene. Svim su korisnicima preporučili da se prijave za T-Mobileovu besplatnu zaštitu od blokiranja prijevara putem Scam Shield-a.[91] Također su naveli kako su svjesni da će akteri nastaviti razvijati svoje metode svaki dan i da su napadi u gotovo svakoj industriji u porastu. No, iako su cyber napadi uobičajeni, neće ih prihvatiti. T-Mobile poduzima značajne korake kako bi poboljšao pristup kibernetičkoj sigurnosti. Sklopili su dugoročna partnerstva s vodećim stručnjacima za kibernetičku sigurnost tvrtke Mandiant i konzultantskom tvrtkom KPMG LLP. [92]Mandiant i KPMG radili su rame uz rame s njihovim timovima kako bi odredili konačne radnje koje će biti osmišljene da zaštite klijente i druge od zlonamjernih aktivnosti sada i u budućnosti.[93]

5.2. Ugroženo poslovanje tvornice automobila Ford zbog štrajka. Kada je Ford 1929. stigao u Veliku Britaniju, otvorili su ogromnu tvornicu u Dagenhamu i ponudili dobro plaćene poslove za 30.000 radnika. Tvornica u Dagenhamu bila je najveća u Europi. Iako je u prošlosti u Dagenhamu bilo

[88] Fortune.com (2021).
[89] Fortune.com (2021).
[90] Sievert (2021).
[91] Sievert (2021).
[92] Sievert (2021).
[93] Sievert (2021).

industrijskih akcija, štrajkali su samo muškarci. Dana 7. lipnja 1968. to se promijenilo. Nakon promjene plaće u kojoj su šivaći strojevi klasificirani kao „nekvalificirana radna snaga", 187 od tih strojara – sve žene – odlučilo je otići. Razlog odlaska bila je tvrdnja da su nepravedno ocijenjene kao „B" kategorija, dok su muškarci koji su radili sličan posao drugdje u tvornici dobili višu ocjenu „C" odnosno kvalificirana radna snaga.[94] Štrajk je tvornicu bacio na koljena jer nije moguće prodavati automobile bez presvlaka za sjedala, a nitko drugi ih nije znao napraviti. Barbara Castle, tadašnja ministrica rada u zemlji, dovedena je da pomogne u pregovorima o nagodbi. Nakon četiri tjedna štrajka, strojari su izglasali povratak na posao nakon ponude od 92% muške ocjene „B". Žene su regradirane u kategoriju „C" tek nakon daljnjeg šestotjednog štrajka 1984. godine.[95]

Inspirirane Fordovim strojarima, sindikalisti su osnovali Nacionalni odbor zajedničke akcije za jednaka prava žena. U svibnju 1969. ova je skupina organizirala demonstraciju jednakih plaća na Trafalgar Squareu, kojoj je prisustvovalo 1000 prosvjednika. To je, zajedno s ishodom štrajka šivaćih strojara, dovelo izravno do Zakona o jednakim plaćama iz 1970. Po prvi put, poslodavci su morali jednako tretirati muškarce i žene koji su radili isti posao u svojoj plaći i uvjetima.[96] Ovo je primjer gdje su politički rizici dobar korektivni faktor poslodavcima.

5.3. Problemi kineskih poduzeća u Pakistanu zbog političko-ustavne krize. Politička i ustavna kriza pojavila se u Pakistanu kada je 3. travnja 2022. godine potpredsjednik Narodne skupštine Qasim Khan Suri odbacio prijedlog za izglasavanje nepovjerenja premijeru Imranu Khanu. Gotovo 25 kineskih tvrtki koje posluju u Pakistanu pod vodećim CPEC-om upozorilo je da će biti prisiljene zatvoriti svoje poslovanje ako im se unaprijed ne isplate 300 milijardi Rs.[97] Na sastanku 9. svibnja 2022. godine, oko 25 predstavnika kineskih neovisnih proizvođača električne energije (IPP) požalilo se na nepodmirene obveze pakistanskom ministru (planiranje i razvoj) Ahsanu Iqbalu. Pritužbe kineske strane također su uključivale visoko oporezivanje, povećanje cijena goriva, složeni proces izdavanja viza za kineske rukovoditelje i stalni pritisak da se maksimizira proizvodnja električne energije. Ističući ozbiljne probleme s likvidnošću, rekli su da je nemoguće zadovoljiti najveće ljetne potrebe.[98]

Prema kineskim tvrtkama, dok plaćanja za već isporučenu struju nisu dolazila te su bile financijski onesposobljene zbog širenja koronavirusa, porezne su ih vlasti počele oporezivati po višim stopama. Također, ugovorni zahtjev o

[94] Tuc.org.uk (2022).
[95] Tuc.org.uk (2022).
[96] Tuc.org.uk (2022).
[97] Opindia.com (2022).
[98] Opindia.com (2022).

revolving fondu za automatsko plaćanje pristojbi za IPP-ove i naknadna obećanja prethodne vlade tijekom posjeta bivšeg premijera Imrana Khana Kini također je ostao neispunjen. Khan je smijenjen s mjesta premijera Pakistana glasanjem protiv monopola koje su donijele oporbene stranke. Ministar Iqbal uvjeravao je kineske tvrtke da je premijer već primijetio situaciju i zamolio nadležne vlasti da ga informiraju o cijelom pitanju i dogovore prijevremeno plaćanje. Obećao je da će njihove financijske poteškoće biti ublažene. [99]Kineske vlasti istaknule su da su cijene ugljena porasle za 3-4 puta i da je bilo teško nastaviti poslovanje uz hitnu potrebu za 3-4 puta većom likvidnošću. Jedan od proizvođača električne energije izvijestio je da radi na pola kapaciteta zbog malih zaliha ugljena, ali nastojanje vlasti da povećaju proizvodnju moglo bi iscrpiti zalihe goriva za nekoliko dana. Nekoliko kineskih tvrtki, povezanih s CPEC-om, istaknulo je da je energetski sektor ostao hendikepiran pandemijom Covid-19. Unatoč neizvršenim uplatama, porezne vlasti su počele naplaćivati više stope. Također, neispunjen je i ugovorni zahtjev o revolving Fondu za automatsko plaćanje pristojbi za IPP-ove i naknadna obećanja prethodne vlade tijekom posjeta bivšeg premijera Imrana Khana Kini.[100]

Kineske vlasti su navodno izrazile zabrinutost zbog međunarodnih konkurentnih ponuda potrebnih za nadolazeći nacrt politike obnovljive energije. Pakistanci su se s druge strane žalili da Kinezi često ne odgovaraju na njihovu komunikaciju. Sastanak je trajao više od tri sata tijekom kojih je pakistanski ministar Ahsan Iqbal uvjeravao da će ublažiti financijske poteškoće u svibnju. Također je uvjerio da će sva pitanja vezana uz neriješene projekte CPEC-a također biti riješena te je zatražio detaljno izvješće o tome.[101]

6. Zaključak

Međunarodna trgovina predstavlja ključni oslonac gospodarskom razvoju. Stoga je od presudne važnosti rješavanje glavnih problema u ovom području, poput sprječavanja rizika gospodarskog pada i ostvarivanja pozitivne interakcije između gospodarstva i trgovine. Rizici u međunarodnoj trgovini uključuju političke rizike, operativne rizike i tečajne rizike. Ovi rizici su neizbježni, a vanjskotrgovinska poduzeća često se susreću s različitim izazovima tijekom poslovnih procesa. Analiza karakteristika rizika, njihova pravilna identifikacija i razvoj metoda za njihovo izbjegavanje imaju ključnu ulogu u promicanju zdravog razvoja međunarodne trgovine.

Jedan od značajnih rizika povezanih s vanjskom trgovinom je neizvjesnost budućih tečajeva. Relativne vrijednosti valuta mogu se promijeniti između trenutka sklapanja posla i trenutka primitka plaćanja, što može

[99] Opindia.com (2022).
[100] Opindia.com (2022).
[101] Opindia.com (2022).

uzrokovati financijske gubitke ako poduzetnici nisu adekvatno zaštićeni. U današnjem globalno povezanom svijetu, lanci opskrbe "just in time", globalna internetska povezanost i pametni telefoni omogućuju malim i srednjim poduzećima da posluju na globalnom tržištu, što je nekada bilo rezervirano za velike multinacionalne kompanije. Ovo otvara velike prilike, ali također povećava izloženost političkom riziku.

Politički rizik predstavlja mogućnost da poslovanje bude pogođeno nestabilnošću ili političkim promjenama u nekoj zemlji, uključujući sukobe, promjene režima, promjene međunarodnih politika ili odnosa među državama te promjene u domaćim poslovnim zakonima ili propisima o ulaganjima. Ostali značajni čimbenici političkog rizika uključuju volatilnost cijena robe, krize likvidnosti i sektorske padove, koji mogu imati značajan utjecaj na gospodarstvo zemlje.

Literatura:

Aaker, D. A. (2001), Developing business strategies. Danvers: John Wiley & Sons.

Ahmed, N. M. (2004), "The globalization of insecurity. How the international economic order undermines human and national security on a World scale", Historia Actual Online, No. 5, Pp. 113-126.

Ala'i, P. (2023), "The WTO as a forum for regulatory cooperation: Transparency and open plurilateral agreements", in Gantz, A. D., Fegtly, S. M. (eds.), The Future of Trade, Cheltenham, Edward Elgar Publishing, Pp. 252-275. https://doi.org/10.4337/9781035315420.00020

Allwood, J. (1985), "Intercultural communication", Papers in anthropological linguistics, No. 12, Pp. 1-25.

Alogoskoufis, G. (2024), Before and after the political transition of 1974: institutions, politics, and the economy of post-war Greece, London: Hellenic Observatory London, London School of Economics and Political Sciences.

Aven, T. (2016), "Risk assessment and risk management: Review of recent advances on their foundation", European Journal of Operational Research, Vol. 253, No. 1, Pp. 1-13 https://doi.org/10.1016/j.ejor.2015.12.023

Brown, G. (2010), Beyond the crash: Overcoming the first crisis of globalization, New York: Simon and Schuster.

Clark, D. (2014), "How to succeed in a cross-cultural workplace, Forbes", https://www.forbes.com/sites/dorieclark/2014/06/19/how-to-succeed-in-a-cross-cultural-workplace/#557a4b24c972 [Pristupljeno: 15/05/22]

Collier, P., Davis, E. W. (1985), "The management of currency transaction risk by UK multi-national companies", Accounting and business research, Vol. 15, No. 60, Pp. 327-334. https://doi.org/10.1080/00014788.1985.9729284

European Union Agency for Cybersecurity (2020), From January 2019 to April 2020. Main incidents in the EU and worldwide, Attiki: European Union Agency for Cybersecurity.

Feldstein, M. (2017), "Underestimating the real growth of GDP, personal income, and productivity", Journal of Economic Perspectives, Vol. 31, No. 2, Pp. 145-164. https://doi.org/10.1257/jep.31.2.145

Ferentina, M., Elcin Koten, E. (2019), Understanding supply chain 4.0 and its potential impact on global value chains, in Global Value Chain Development Report 2019 (WTO, IDE-JETRO, OECD, UIBE, World Bank.

Fortune.com (2021), T-Mobile CEO says hacker used special tools and brute force to steal user dana, https://fortune.com/2021/08/27/t-mobile-2021-cyberattack-breach-customer-data/ [Pristupljeno: 15/05/22]

Ganti, A. (28.11.2020), "Foreign Exchange Risk", https://www.investopedia.com /terms/f/foreignexchangerisk.asp [Pristupljeno: 15/05/22]

Hamada, J., Haugerudbraaten, H., Hickman, A., Khaykin, I. (2004), "Pricing political risk within an economic capital framework", Country and Political Risk: Practical Insights for Global Finance, Pp. 301-326.

Hawthorne, O. E. (2015), Do International Corruption Metrics Matter?: The Impact of Transparency International's Corruption Perception Indeks, Lanham: Lexington Books.

Heywood, A. (2013), "Political Economy and Globalization", in: Politics, Palgrave: London, Pp. 128-150. https://doi.org/10.1007/978-1-137-27244-7_6

Hultman, M., Robson, M. J., Katsikeas, C. S. (2009), "Export product strategy fit and performance: An empirical investigation", Journal of International Marketing, Vol. 17, No. 4, Pp. 1-23. https://doi.org/10.1509/jimk.17.4.1

Jacque, L. L. (2013), Management and control of foreign exchange risk, Boston: Springer Science & Business Media.

Jain, S. C., Grosse, R. (2009), "Impact of terrorism and security measures on global business transactions: Some international business guidelines", Journal of Transnational Management, Vol. 14, No. 1, Pp. 42-73. https://doi.org/10.1080/15475770802698540

Kamga Wafo, G. L. (1998), Political Risk and Foreign Direct Investment, Konstanz: University of Konstanz.

Keller, Edmond J. (2002), Globalization and Human Security: Framing the Issues, University of California, http://www.globalization-africa.org/ papers/6.pdf [Pristupljeno: 15/05/22]

Khalifah, M. A. (2013), "International Business & Cultural Risk", Glasgow: Caledonian University.

Kobrin, S. J. (2022), Managing political risk assessment: Strategic response to environmental change, Berkley & Los Angeles: Univ of California Press Ltd.

Lallie, H. S., Shepherd, L. A., Nurse, J. R., Erola, A., Epiphaniou, G., Maple, C., Bellekens, X. (2021), "Cyber security in the age of COVID-19: A timeline and analysis of cyber-crime and cyber-attacks during the pandemic", Computers & security, Vol. 105, Pp. 102248. https://doi.org/10.1016/j.cose.2021.102248

Lazibat T., Baković, T., Štulec, I., Damić, M., Dužević, I., Buntić, L. (2020), Međunarodno poslovanje, Zagreb: Ekonomski fakultet.

Meltzer, J. P. (2014), "The Importance of the Internet and Transatlantic Data Flows for U.S. and EU Trade and Investment", https://www.brookings.edu/articles/the-importance-of-the-internet-and-transatlantic-data-flows-for-u-s-and-eu-trade-and-investment/ [Pristupljeno: 15/05/22]

NISTIR 7298 (July 2019), Revision 3, "Glossary of Key Information Security Terms".

OECD (2015), "Digital Security Risk Management for Economic and Social Prosperity: OECD Recommendation and Companion Document", Paris: OECD.

Oliinyk, V., Kozmenko, S. (2019), "Forecasting and management of gross domestic product", Journal of International Studies, Vol. 12, No. 4, Pp. 214-228. https://doi.org/10.14254/2071-8330.2019/12-4/14

Opindia.com (2022), Chinese firms threaten to close operations in Pakistan over non-payment of dues totaling $1.5 Billion: Reports, https://www.opindia.com/2022/05/chinese-firms-threaten-to-shut-down-operations-in-pakistan-over-non-payment-of-dues-totaling-usd-1-5-billion/ [Pristupljeno: 24/05/24]

Poppensieker, T., Riemenschnitter, R. (2018), Digital and Risk A new posture for cyberrisk in a networked world, McKinsey & Company, https://www.cybersecitalia.it/wp-content/uploads/2018/05/a-new-posture-for-cybersecurity-in-a-networked-world.pdf [Pristupljeno: 12/06/24]

Sharma, L. P. (2024), "Foreign Trade as a major aspect of National Security: Does it apply to Nepal?", Prashasan: The Nepalese Journal of Public Administration, Vol. 56, No. 1, Pp. 123-134. https://doi.org/10.3126/prashasan.v56i1.67334

Shayakhmetova, K. O., Uteubaeva, A. T., Kabiev, A. A., & Nazhmidenov, B. T. (2019), "Conceptual essence of risks in the financial market", News of the national academy of sciences of the Republic of Kazakhstan series of social and human sciences, Pp. 284-294. https://doi.org/10.32014/2019.2224-5294.123

Shenkar, O., Luo, Y., Chi, T. (2021), International business, New York: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003034315

Sievert, M. (2021), The Cyberattack Against T Mobile and Our Customers: What happened, and what we are doing about it, https://www.t-mobile.com/news/network/cyberattack-against-tmobile-and-our-customers [Pristupljeno: 08/06/24]

Stroie, E. R., Rusu, A. C. (2011), "Security Risk Management - Approaches and Methodology", Informatica Economică, Vol. 15, No. 1, Pp. 228-240.

Syafrizal, M., Selamat, S. R., Zakaria, N. A. (2020). "Analysis of cybersecurity standard and framework components", International Journal of Communication Networks and Information Security, Vol. 12, No. 3, Pp. 417-432. https://doi.org/10.17762/ijcnis.v12i3.4817

Tabb, W. K. (2002), "Unequal Partners: A Primer on Globalization", New York New Press, Vol. 67, No. 4, Pp. 513-515.

Tuc.org.uk (2022), "How Ford's striking women drove the Equal Pay Act", https://www.tuc.org.uk/workplace-guidance/case-studies/how-fords-striking-women-drove-equal-pay-act [Pristupljeno: 22/05/24]

UNDP (1994), Human Development Report 1994: New Dimensions of Human Security, New York: UNDP.

United Nations (2022), Economic Survey of Latin America and the Caribbean, https://repositorio.cepal.org/server/api/core/bitstreams/e77f282a-c7cb-42bc-9045-d58e955e6504/content [Pristupljeno: 28/05/24]

Van den Berg, H., Lewer, J. J. (2015), International trade and economic growth, New York: Routledge.

Watson IV, G. F., Weaven, S., Perkins, H., Sardana, D., Palmatier, R. W. (2018), "International market entry strategies: relational, digital, and hybrid approaches", Journal of International Marketing, Vol. 26, No. 1, Pp. 30-60. https://doi.org/10.1509/jim.17.0034

World Health Organization (19.06.2024.), Injuries and violence, https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/injuries-and-violence [Pristupljeno: 22/05/24]

World Trade Organization (1994), General Agreement on Tariffs and Trade 1994, https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt94_e.htm [Pristupljeno: 14/05/24]

World Trade Organization (1994), General Agreement on Trade in Services, https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/legal_e.htm#services [Pristupljeno: 14/05/24]

Yackee, J. W. (2013), "Political risk and international investment law", Duke Journal of Comparative and International Law, No. 24, Pp. 477-500.

Zoltay Paprika, Z., Wimmer, A., Szanto, R. (2008), "Managerial decision making and competitiveness: the case of Hungary", Competitiveness Review: An International Business Journal, Vol. 18, No. 1/2, Pp. 154-167. https://doi.org/ 10.1108/10595420810874655

Zwilling, M. (2016), 6 Key Risk Factors When Scaling A Business To Global, https://www.forbes.com/sites/martinzwilling/2016/04/07/6-key-risk-factors-when-scaling-a-business-to-global/#1a20c32a89c3 [Pristupljeno: 26/05/24]

Primljen (Received): 7.10.2024.
Prihvaćen (Accepted): 29.10.2024.
Pre štampe (Online First) 17.3.2025.